

ELEMENTI DRUŠTVENE MORFOLOGIJE BEOGRADA

Uvodne napomene

1. Istraživanje koje se odnosi na proučavanje jednog relativno samostalnog dela društvene delatnosti, — iako vodi računa o karakteristikama strukture i otkrivanju određenog reda u toj delatnosti, ipak ne sme da zapostavi poučavanje konkretne globalne zajednice u kojoj se ta delatnost odvija. Upravo zbog toga, svako sociološko proučavanje kulture koje nastoji da objasni usled čega se u određenim uslovima javlja neka kulturna tvorevina ili celovita kultura sa određenim sadržajem, institucijama i stilom¹⁾, mora da u središte svojih interesovanja stavi i elemente morfološko-ekološke strukture stanovništva grada u kojoj ta kultura nastaje. Pristup u ovom radu se zasniva na društvenoj morfologiji koja proučava materijalnu strukturu skupina, gustinu i rasprostranjenost stanovništva i njegov značaj za fizionomiju grada²⁾.

2. U fizionomiji grada istovremeno se prelamaju osobene karakteristike jedne urbane sredine, sa tradicijom koja je sastavni deo njenog nastajanja, s jedne strane, i sve karakteristike globalne društvene zajednice, s druge strane. Privredni rast globalne zajednice najvećim delom nastaje u gradu. Jačanje gradskih centara u ekonomskom smislu izaziva veliki priliv stanovništva iz drugih područja, naročito sa sela. Seosko stanovništvo napuštanjem zemlje ne napušta automatski svoje navike, tradicionalni način života, ono, dakle, što je steklo u ruralnoj sredini. To, naravno, ima velikog uticaja na fizionomiju grada,

¹⁾ V. Milić, *Sociološki metod*, Nolit, Beograd, 1965, str. 250.

²⁾ A. Kivilije, *Uvod u sociologiju*, V. Masleša, Sarajevo 1959, str. 58—59.

čije stanovništvo ima relativno izgrađen „kulturni imperativ“ ponašanja. Ovaj nagli priliv stanovništva, pored toga što rađa brojne socijalne probleme, dovodi do pojave „poseljačenja gradova“³⁾, koja se najviše ogleda u nastajanju već sasvim vidljivog stila kulturnog života.

3. Kulturni život ličnosti, izgrađen obrazac kulturnog ponašanja, u najvećoj meri zavisi od razvijenosti kulturnih potreba u motivacionom i vrednosnom sistemu same strukture ličnosti. Društveno-kulturni okvir — preko porodice obrazovnih institucija i šireg kulturnog miljea — deluje na stvaranje kulturnih potreba. Otuda, mesto rane socijalizacije, školovanje i način života imaju dominantnu funkciju u ranom periodu života i izgrađivanja vrednosnih sistema same ličnosti. Sigurno je da kasnije, u daljem razvitku ličnosti, značajnu funkciju razvijanja kulturnih potreba imaju radne i profesionalne grupe kojima ona pripada.⁴⁾

Veliki broj novih stanovnika Beograda pripada kategoriji polupismenih, nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika. Ova pojava ima uzroke u nedovoljno razvijenoj mreži svih obrazovnih institucija i u nepostojanju osnovnih elemenata demokratizacije obrazovanja u nekim područjima zemlje.

4. Društveno-ekonomski razvoj i celokupna situacija u zemlji uslovlili su značajnu društvenu raslojenost, kako ekonomsku tako i kulturnu, sa vidljivom pojavom siromašnih slojeva.⁵⁾ Ne treba zaboraviti da se u tom slučaju javlja, kao vrlo značajan, ekonomski faktor, koji određuje latentne okvire i stvaranja i realizovanja kulturnih potreba ličnosti. Ekonomska moć porodice javlja se i kao činilac i sudeonik u vaspitno-obrazovnom procesu, jer se autentične kulturne potrebe u prvom redu stvaraju upavo u porodici. Ekonomska moć ima uticaja i na stvaranje specifične hijerarhije vrednosti u samom ponašanju ličnosti u kojoj vrednosti aktivnog kulturnog života bivaju potisnute.

5. Ekonomsko jačanje grada dovodi i do nastajanja njegovih novih funkcija, da bi se zadovoljile stalno rastuće potrebe koje donosi povećan priliv stanovništva.

Kulturna funkcija ogleda se u rastu i povećanom broju institucija koje se bave ovom delatnošću. Međutim, povećan broj institucija i fizički rast grada nije praćen i ravnomernim razmeš-

³⁾ C. Kostić, *Sociologija sela*, Naučna knjiga, Beograd, 1969.

⁴⁾ Z. Pešić-Golubović, *Problemi savremene teorije ličnosti*, Kultura, Beograd 1966, str. 311—327.

⁵⁾ V. Jakovljević, *Socijalni problemi i društvena zajednica*, Sociologija, 1968, br. 3, str. 14.

tajem institucija za kulturu, te se one uglavnom nalaze u centru uže gradske zone. Fizičko širenje grada zahteva i relativno odgovarajuću teritorijalnu raspoređenost institucija za kulturu. U slučaju da to ne može da se postigne, čine se veći naponi na organizovanju gradskog saobraćaja, tako da bi kretanje u samom gradu i na čitavom gradskom području bilo lakše.⁶⁾ Podaci govore da je saobraćaj u Beogradu najbolji u okviru prve gradske zone, gradskog jezgra, da je slabiji u drugoj gradskoj zoni, a jedva zadovoljavajući na periferiji gradske zone i prigradskim područjima. Ove činjenice svakako ne govore da bi institucije za kulturu trebalo po svaku cenu teritorijalno drugačije rasporediti, već ukazuju na elementarnu dostupnost, odnosno nedostupnost tih institucija pojedinim naseljima. Neki podaci iz analize pokazuju da su institucije za kulturu i teritorijalno najudaljenije od radničkih i novih stambenih naselja.

6. Proklamovano načelo o pravu na autentičnu kulturu, koje je osnova „socijalnog bića” našeg globalnog društva, teško da može da se ostvari i u okviru jedne lokalne zajednice kao što je Beograd.⁷⁾

Društveni problemi koji se javljaju u sudaru normativnog načela i teškoće za njegovu praktičnu realizaciju ne treba da budu prepreka za traženje stalnih, optimalnih mogućnosti da se oni reše.

Društvene teškoće koje su najizrazitije u ovoj oblasti, podelili smo u dve grupe *diskriminacionih faktora koji utiču na kulturni život svih članova zajednice*:

- u prvu grupu spadaju društveno-ekološki prostor grada i veza sa institucijama za kulturu;
- u drugu, neki elementi morfološke strukture stanovništva (obrazovne karakteristike i osobine materijalnog položaja i raslojenosti stanovništva u Beogradu).

Društveno-ekološki okvir Beograda

TERITORIJA I STANOVNIŠTVO

Beograd, glavni grad, privredni i kulturni centar, dolazi u grupu najbrže rastućih gradova, i po teritoriji koju zauzima i po broju stanovnika. Po tempu svoga rasta Beograd zauzima jedno od prvih mesta u Evropi. U čitavoj našoj zemlji,

⁶⁾ J. Quinn, *Urban Sociology*, American Book Company, New York, 1955.

⁷⁾ S. Majstorović, *Pravo na kulturu*, Kultura, 1969, 5—6, str. 76—78.

za poslednjih 40 godina ukupno gradsko stanovništvo se udvostručilo, a Beograd se povećao za više od pet puta, tj. jednu petinu ukupnog povećanja gradskog stanovništva Jugoslavije odlazilo je na Beograd.⁸⁾

Po svojoj veličini i funkcijama Beograd se već sada približava metropolisu. Prostire se na 2.500 km² i u njemu je 1968. godine bilo 123 samostalna naselja. Administrativno područje grada, koje je sastavljeno od 9 opština gradskog tipa i 4 opštine seoskog, pokazuje karakteristike razvijene i razučene aglomeracije. U gradu se mogu jasno uočiti razlike u zonama. Prva zona obuhvata užu teritoriju grada, sa kulturnim, administrativnim i trgovačkim centrom. U ovom krugu nalazi se i bolnički rejon. Druga zona, koja se ne razvija koncentrično oko samog gradskog centra, obuhvata stambena naselja i industrijsko-proizvodne kapacitete. Ni ova druga zona nije sasvim čista. U nju su, u pojedinim delovima, uključena ranija seoska naselja koja i sad egzistiraju manje-više samostalno (Mirijevo, Mali Mokri-lug). Samostalna seoska naselja ujedno predstavljaju organsku vezu sa trećom zonom grada, prigradskim, uglavnom seoskim opštinama: Grocka, Obrenovac, Barajevo i Sopot. Druga i treća zona, pored zajedničkih karakteristika (veza sa gradom, udaljenost od centra), u zavisnosti od strane gde se nalaze i funkcije koje imaju pokazuju neke specifičnosti.

Severna, vojvođanska strana ima znatno manje naselja (22) od južno-šumadijske strane, koja ima 102 naselja. Ova su po kriterijima izdiferencirana. U 7 naselja gradskog tipa na južnoj strani živelo je 1961. godine 47.878 stanovnika; u 16 mešovitih naselja iste godine 44.882 stanovnika; a u ostalim naseljima seoskog tipa 109.147 stanovnika.

⁸⁾ Izvori podataka se nalaze u studijama:

1. — *Tendencije u dosadašnjem demografskom razvitku Beograda i perspektive za budući period.* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu, Beograd, IDN, april 1969.

2. — *Sociološke vrednosti urbanističkih arhitektonskih i građevinskih rešenja novih stambenih naselja u Beogradu.* Savezni zavod za urbanizam i komunalna i stambena pitanja (korišćeno u rukopisu).

3. — *Bespravna stambena izgradnja,* izdao Urbanistički zavod grada Beograda.

4. — *Radna verzija globalne projekcije razvojnih mogućnosti Beograda u periodu 1971—1975.* Gradski zavod za društveno planiranje, mart 1970.

(U daljem tekstu će se navoditi samo redni broj studije koja je data u napomeni 8 i strana studije.)

Tabela 1

Gustina naseljenosti po opštinama u periodu 1948—1966.

	Broj stanovnika na 1 km ²			
	1948.	1953.	1961.	1966.
Barajevo	82	85	85	77
Čukarica	231	246	423	532
Grocka	100	106	114	115
Novi Beograd	224	277	813	1.593
Obrenovac	100	108	118	119
Palilula	105	132	119	262
Savski venac	4.158	5.028	5.690	6.054
Sopot	84	86	85	81
Stari grad	9.668	11.619	13.788	13.900
Voždovac	349	411	573	715
Vračar	20.719	25.049	29.474	31.000
Zemun	132	153	219	297
Zvezdara	180	215	287	343

Izvor: studija 1, str. 41.

Tabela 1 pokazuje da uži gradski centar (gradsko jezgro) ima najveću gustinu naseljenosti. Pored već nabrojanih funkcija gradskog jezgra, tabela o gustini naseljenosti pokazuje još jednu njenu, izrazito stambenu funkciju. Razuđenost, ne samo funkcionalna nego i stambena, zahteva veće napore za stalnim održavanjem komunikacija te i očuvanjem integriteta grada u celini.

Jačanje industrije i razvijanje svih funkcija grada imalo je uticaja na povećan priliv stanovništva iz čitave zemlje. Na osnovu popisa iz 1961. godine utvrđeno je da je samo 33,5% ukupnog stanovništva autohtono (zavičajno). Unutar aktivnog stanovništva zavičajno je samo 20,4%, a 75% stanovništva zaposlenog u Beogradu došlo je iz uže Srbije, Vojvodine i drugih republika. Iako je od 1945. godine Beograd stalno imao veću stopu mehaničkog nego prirodnog priraštaja, ipak se i u mehaničkom rastu mogu zapaziti ključne godine opadanja: nakon 1950, 1957 i 1964. godine. Prosečni godišnji porast u periodu 1961—1964. godine iznosio je 25.000 stanovnika godišnje. U periodu posle 1948. godine zapaža se nagli porast nekih seoskih mešovitih naselja na administrativnom području grada: Mali Mokri-lug, Krnjača, Žarkovo, Jajinci, Kumodraž i Zeleznik.

Tabela 2

Ukupan broj stanovnika u Beogradu od
1948—1966.

Godina	Grad. područje	Prigrad. naselja	Ostala naselja	Administra- tivno područje
1948.	310.106	20.908	168.156	559.170
1953.	443.991	25.914	183.193	653.098
1961.	598.346	45.675	209.494	853.519
1966.	735.984	68.205	221.411	1,025.600

Izvor: Studija 1, strana 31.

Tabela 2 pokazuje da je zabeležen porast stanovništva u svim tipovima naselja. Ipak najintenzivniji rast je imao sam grad, gradsko jezgro. U ukupnom porastu stanovništva na administrativnom području od 1948. do 1966. godine gradsko područje je učestvovalo sa 78,4%; prigradska naselja sa 10,2%; a ostala naselja sa 11,4%.

TIPOVI NASELJA

Iako grad predstavlja funkcionalnu celinu, u njemu se mogu zapaziti nekoliko tipova naselja i unutar samog gradskog centra na čitavom administrativnom području grada. Dominiraju dva osnovna tipa naselja: gradski urbanizovani prostor i tradicionalno seosko naselje. Jasno je da se oni i prostorno mogu identifikovati. Ipak, i u jednom i u drugom tipu naselja postoje različiti uslovi stanovanja, što dovodi do pojave različitih prelaznih tipova naselja. Mi smo ih klasifikovali u nekoliko kategorija:*)

1. Gradski urbanizovani tip stanovanja

a) samostalno uređena nova naselja,

b) periferija uže gradske zone u kojoj se pojavljuje stara periferija i nova, „divlja” periferija ili bespravno podignuta naselja.

*) Ova podela je uslovno data. Na prvi pogled ona protivreči ideji posmatranja grada kao celine. U stvari, ona ima samo analitičko-opisni karakter i upravo naglašava funkcionalnu celinu grada.

2. Tradicionalni seoski tip stanovanja.

Do najvećih promena u samom užem gradskom području dolazi izgradnjom novih urbanističkih, relativno celovitih naselja. Najveće takvo naselje je Novi Beograd, koji je izrastao u gotovo samostalni grad. Uži gradski centar okružuju nova naselja na periferiji gradskih opština: Čukarica (Kijevo, Kanarevo brdo, Banovo brdo, Julino brdo), Palilula (Nova Karaburma), Zvezdara i Voždovac (Konjarnik, Sumice, Braća Jerković), Zemun (Marija Bursać).

Ako se uporede podaci o teritorijalnom rasporedu stambenih površina sa osnovnim strukturalnim karakteristikama stanovnika tih naselja i njihovim životnim standardom, otkrivaju se elementi socijalne stratifikacije i naselja i stanovnika čitavog grada. Pojedini socijalni stratumi, u najvećem broju slučajeva — bar što se graničnih naselja tiče — pokazuju se kao relativno homogena polja u strukturi grada, koja imaju specifično ponašanje u društvenom životu uopšte, a u kulturnom životu posebno. Takvi homogeni stratumi otkrivaju se u naseljima novog tipa, u divljim naseljima, i nehygijskim naseljima u samom gradu ili u tradicionalnim prigradskim naseljima seoskog tipa.¹⁰⁾

a) Osnovne karakteristike naselja novog tipa

Favorizovani materijalni kvalitet ovih naselja pokazuje neke osobene socijalne karakteristike. Za pet novih naselja u Beogradu (Marija Bursać, Sumice, Braća Jerković, Nova Karaburma i Kijevo) Savezni zavod za urbanizam vršio je istraživanja. Mi ćemo se uglavnom koristiti njihovim podacima.¹¹⁾

Od ukupnog broja ovih naselja 87% stanovnika su došljaci, a 13% je autohtono stanovništvo. Profesionalne karakteristike pokazuju da je prilikom dodele stanova jasno izražen element socijalne segregacije. Samo 39% stanovnika ovih naselja su radnici, iako su oni u ukupnoj masi zaposlenih najveća grupacija (62%). Prilikom dodele stanova u novim naseljima favorizuju se stručnjaci, uglavnom službenici. U pojedinim naseljima — Sumice i Marija Bursać — ta osnovna karakteristika je još izraženija činjenicom da je 5% novih stanovnika pre doseljavanja imalo svoj poseban stan.

U ovim naseljima je među dobitnicima stanova srazmerno manje građana sa nižim prihodima, do 1000 N. din. — 43%, dok građana sa pre-

¹⁰⁾ V. Milić, *Sociološki metod*, str. 174.

¹¹⁾ Studija 2.

ko 1000 N. din. ima 54%. Po pojedinim naseljima, ovi pokazatelji pokazuju da je izrazitije grupisanje stanovnika sa višim ličnim prihodima u naselju Marija Bursać (preko 1000 — 74%) i Šumice (preko 1000 — 63%).

Starosna struktura stanovnika ovih naselja pokazuje da je upadljivo favorizovana srednja generacija od 35—50 godina. U naseljima ih ima 55%, iako ih u ukupnoj masi u gradu ima 33%.

Ovo istraživanje istovremeno pokazuje da su stanovnici ovih „službeničkih naselja” preseljavanjem postali manje pokretljivi. Njihov način života se, prelaskom u novi stan, promenio baš u domenu slobodnog vremena. Nakon prelaska u novi stan, stanovnici se mnogo teže odlučuju da češće posećuju grad.¹²⁾

b) Stara i nova periferija

Sasvim drugačije društveno-ekološke karakteristike imaju naselja koja se nalaze na granici gradske zone. Ova naselja, bilo da je reč o staroj periferiji — nastaloj pre 20—40 godina, ili o novoj — u kojoj dominiraju tzv. „divlja naselja”, imaju po svom socijalnom karakteru dosta zajedničkog. Njihova zajednička karakteristika je jasno izražena socijalna distanca u odnosu na stanovnike naselja novog tipa i užeg gradskog centra.¹³⁾

Stara periferija, zbog uslova gradnje i dotrajalosti, postaje, — ukoliko nema sistematskog održavanja —, nehigijensko naselje. Kako su stanarine male, ova nehigijenska naselja, zajedno sa bespravnom gradnjom, pokazuju elemente stvaranja „sirotinjskih geta” unutar gradske aglomeracije.

Čak i ovi nepotpuni podaci ¹⁴⁾ govore o grupaciji naselja na periferijskim opštinama Paliluli, Čukarici, Zvezdari i Zemunu. Ovim podacima treba dodati još i brojne privatne kuće koje imaju dvorišnu kolektivnu kanalizaciju i koje egzisti-

¹²⁾ Do ovih zapažanja o promenama u načinu života došla je grupa autora iz Saveznog zavoda za urbanizam prilikom istraživanja socioloških karakteristika novih stambenih naselja u Sarajevu. Može se pretpostaviti da ova pravilnost važi i za stanovnike novih naselja i u Beogradu.

¹³⁾ Sam pojam socijalne distance upotrebljen je ovde u nešto proširenom značenju. Ona izražava razliku u životnom standardu i celokupnom načinu života.

¹⁴⁾ Podaci su nepotpuni jer je definicija nehigijenskih naselja u radu *Nehigijenska naselja u Beogradu* jako uska. Pod nehigijenskim stanom podrazumeva se, praktično, stan u kome dalji opstanak predstavlja opasnost po život, jer je građevinski materijal dotrao. Ova definicija u skupini nehigijenskih naselja ne ubraja sva naselja koja imaju patološke uslove stanovanja.

Tabela 3

Nehigijenska naselja na užoj teritoriji grada

Opština	Broj stanova	Broj stanovnika
Stari grad	93	310
Palilula	28	1.031
Zvezdara	116	591
Vračar	109	357
Voždovac	65	244
Savski venac	110	452
Čukarica	32	887
Novi Beograd	7	87
Zemun	21	731
Ukupno	581	4.600

Izvor: *Nehigijenska naselja u Beogradu.*

raju na granici krajnjih urbanističkih mogućnosti na istim opštinama (Zvezdara: oko Đerma, Topličke, Dimitrija Tucovića, Baje Sekulića, Rifata Burdževića; Stara Karaburma, Dorćol, Rakovica, Marinkova Bara, i mnoge druge).

Sporo uklanjanje nehigijenskih naselja i rast bespravne gradnje imaju isti uzrok. To je skupa stambena izgradnja koja i u dodeli favorizuje društvene skupine sa višim materijalnim standardom. Otuda bismo mogli reći da je pojava „sirotinjskih naselja” — u užem smislu reči prirodna.

Tabela 4

Dinamika izgradnje stanova i kretanje stanovništva Beograda

Godina	Priraštaj	Potrebno stanova	Izgrađeno	
1945—54.	201.000	50.250	14.490	—35.760
1955—64.	219.000	54.948	50.046	— 4.092
1965—67.	54.000	13.500	24.378	+10.000
Ukupno: 1945—67.	474.784	118.698	88.914	—29.784

Izvor: Studija 3, str. 6.

Novonaseljeno stanovništvo Beograda, u nemogućnosti da dođe do stana, najčešće se opredeljuje za individualnu bespravnu stambenu izgrad-

nju. Od 67% doseljenika 52,2% je došlo iz naselja seoskog tipa; iz gradova 38,8%, a iz mešovitih naselja 6,7%. U najvećem broju slučajeva, stanovništvo koje se doseljava u Beograd je bez stručnih kvalifikacija. Postoje mogućnosti da dobije posao u velikom gradu, ali nema istovremeno i mogućnosti za stan za ovu kategoriju stanovnika. Kako je cena stana visoka, rešenje se nalazi u samostalnoj bespravnoj gradnji. Cena stana pokazuje da bi zaposleni 1967. godine sa prosečnim ličnim dohotkom (a ova kategorija uglavnom ima primanja ispod proseka) mogao da kupi stan prosečne veličine po prosečnoj ceni koštanja pod uslovom da ima 8,1 godišnji neto prihod. U kuću koja se bespravno zida ulaže se znatno manje.¹⁵⁾

U samom gradu ima 78 celovitih bespravno podignutih naselja (Voždovac 18, Palilula 16, Zemun 14, Novi Beograd 13, Čukarica 9, Zvezdara 8).

Podaci o socijalnom statusu pokazuju da su 78,5% stanovnika ovih naselja radnici zaposleni u industriji i građevinarstvu; 70,4% vodi poreklo od oca poljoprivrednika, 21,1% od oca radnika. Mesečna lična primanja ovih stanovnika malo više specificuju njihov položaj: 1968. god. 44,1% domaćinstava ostvaruje mesečni prihod, po članu, između 200 i 400 N. dinara, a 36,5% od 100—200 N. Din.

Uslovi stanovanja govore da i ovako bespravno podignuta kuća ne predstavlja trajno rešenje za porodicu: 50,6% porodica stanuje u „kritičnoj prenaseljenosti”, tj. ima 8 m² po jednom članu domaćinstva, a 42,8% podignutih objekata je bez komunalnih i sanitarnih uređaja u kući.

Ova dva krajnja pola društveno-ekološke sredine ne znače potpunu podelu. Sigurno je da su mnogobrojniji međuoblici. Zato ova podela i nema sve osobine potpune klasifikacije. Ipak, ona je analitički i diskriminaciono sposobna da identifikuje društveno-homogena polja koja se javljaju kao diskriminacioni element u demokratizaciji kulturnog života stanovnika lokalne zajednice.

Ovaj navedeni diskriminacioni element pokazuje da se raslojavanje stanovništva javlja i u ekološko-urbanističkoj sferi. Ova vrsta spacijalnog raslojavanja ima, međutim, za posledicu i kulturno raslojavanje. Pojedina homogena polja imaju manje ili više jasno izražen obrazac kulturnog ponašanja, o kome svaka kulturna akcija mora da vodi računa.

¹⁵⁾ Studija 3, str. 6—20.

ELEMENTI MORFOLOŠKE STRUKTURE STANOVNIŠTVA BEOGRADA

Obrazovne karakteristike stanovništva

Sociološka istraživanja o kulturnom životu stanovništva i o njihovom slobodnom vremenu pokazuju da se obrazovanje i bogatiji kulturni život nalaze u specifičnom determinističkom odnosu. Niži stupanj obrazovanja zato se i javlja kao jedan od diskriminacionih faktora u potpunijem kulturnom životu ličnosti. Pokušaćemo, stoga, da u ovom delu identifikujemo osnovne obrazovne skupine i skupine zanimanja, da bismo pokazali šta svaka potpunija kulturna akcija može da očekuje.

Osnovni pokazatelji obrazovnog nivoa populacije su pismenost i školska sprema.

Prema rezultatima popisa iz 1961. godine Beograd je imao, iznad 10 godina starosti 23.380 ili 4,5% nepismenih (odnosi se samo na gradske opštine). U Jugoslaviji manji udeo potpuno nepismenih lica imaju Zagreb, Ljubljana, Novi Sad i Rijeka.

Tabela 5

Stanovništvo Beograda po školskoj spremi 1953. i 1961.

Gradsko područje	1953.		1961.	
	Prigradsko područje	Gradsko područje	Prigradsko područje	Gradsko područje
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0
Bez školske spreme	12,6	17,2	10,5	26,9
4 razreda osnovne škole	39,2	41,7	37,3	50,3
Osnovna škola	14,0	11,5	14,1	7,5
Škola za KV i VKV	13,0	12,4	15,2	11,5
Srednja stručna	7,0	5,8	7,5	2,0
Gimnazije	8,5	5,1	6,9	1,0
Fakulteti i visoke škole	5,4	6,1	8,3	0,7
Nepoznato	0,3	0,2	0,2	0,1

Izvor: Studija 1, strana 104.

Nepismenost na prigradskom području je veća i iznosi 16%. Znači, svaki šesnaesti stanovnik prigradskog područja, stariji od 10 godina, ne zna da čita i piše. U okviru ove kategorije najbrojnija je skupina žena, i na čitavom administrativnom području grada njih ima 54.501. Ipak, u nekim naseljima prigradskog područja zabeležena je kritična tačka. Procenat nepismenih iznosi 30%.

Ipak, podaci iz 1961. godine pokazuju znatne razlike između gradskog i prigradskog stanovništva po školskoj spremi. Na gradskom području, bez ikakve školske spremi i sa nepotpunom osnovnom školom ima 47,7% stanovništva iznad 10 godina starosti, a na prigradskom 77,2% stanovništva iznad 10 godina starosti.

Ovaj pokazatelj govori da je za aktivniji stvaralački odnos prema kulturi, mogli bismo reći, nepismeno gotovo polovina gradskog stanovništva i dve trećine stanovništva sa prigradskog područja.

Drugu veliku obrazovnu skupinu čine stanovnici sa završenom osnovnom školom, školom za KV i VKV radnike i srednjim stručnim školama. U procentima, ova skupina se na gradskom području približava prvoj sa 36,8% stanovnika iznad 10 godina starosti.

Treća skupina je najaktivnija u kulturnom životu. To je ona kategorija stanovništva koja ima relativno vidljiv obrazac kulturnog života koji je nivoom obrazovanja potpomognut. U relativnim brojevima to iznosi 15,2% od ukupnog broja stanovnika Beograda iznad 10 godina starosti.

U apsolutnim brojevima, prva skupina — bez osnovne škole i sa nezavršenom osnovnom školom je najbrojnija — 359.610 stanovnika. Druga skupina ima 274.080 stanovnika, a treća 114.450.

Pokušaćemo da napravimo jednu grubu procenu. Kada ne bi bilo drugih faktora koji deluju na kulturni život nego samo čisto školska sprema, onda bi se broj posetilaca kulturnih manifestacija mogao da kreće u sledećim relacijama:

Pretpostavimo da prva skupina nema izgrađenu potrebu za aktivnim sudelovanjem u kulturnom životu. Druga i treća skupina je imaju.

Ako bi stanovništvo druge skupine išlo samo dva puta godišnje u pozorište — bilo bi 548.160 posetilaca pozorišta; jedanput godišnje na koncerte ozbiljne muzike — bilo bi 274.080 posetilaca; jedanput u muzeje i galerije — 274.080 posetilaca ovih institucija.

Ako bi stanovnici iz treće skupine (u koju ulaze oni koji su završili gimnaziju, višu školu ili fakultet) išli četiri puta godišnje u pozorište — bilo bi 458.000 posetilaca pozorišta; dva puta godišnje na koncerte ozbiljne muzike — 228.900 posetilaca; dva puta godišnje na izložbe i muzeje — 228.900 posetilaca.

Gledano po institucijama, u toku jedne godine to bi iznosilo za pozorišta 1,006.160 posetilaca; za koncerte 502.980 posetilaca; za muzeje i galerije 502.980 posetilaca.

No, ova gruba poređenja govore o učešću jednog od najvažnijih faktora u kulturnom životu, ali u ovom slučaju ne i jedinom.

Druga grupa pokazatelja koja utiče na društveni položaj je zanimanje i delatnost u kojoj se to zanimanje odvija.

Već navedene karakteristike stanovnika po školskoj spremi govore o relativno velikom udelu nekvalifikovane i polukvalifikovane radne snage nižih pomoćnih službenika u ukupnom broju zaposlenih. Oni su ovde i najbrojnija skupina. Ima ih 182.097. Kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika zaposlenih u privrednim i neprivrednim delatnostima ima 98.663; a sa srednjom stručnom spremom, višom i visokom stručnom spremom ima u privrednim i neprivrednim delatnostima 106.490.

No i pored ovih brojki, treba reći da Beograd još uvek ima veliki procentualni udeo izdržavanih lica, što svakako ima uticaja na trošenje dela porodičnog budžeta na kulturu u najširem smislu. Popis iz 1961. godine je pokazao da Beograd na 100 zaposlenih ima 88 izdržavanih lica, a da se od tog broja nalazi samo 11% na školovanju; dok ostali deo čine žene-domaćice. Veći broj aktivnog stanovništva ima Ljubljana, a manji od Beograda Sarajevo. Manju stopu u Evropi od velikih gradova ima Brisel, Atina i Rim, a daleko veću Oslo.

Namera nam je bila da ovom tabelom (6) pokažemo koliko delatnost i radno vreme određenog zanimanja favorizuju pojedine obrazovne skupine u količini slobodnog vremena, koje predstavlja početni uslov za bilo kakav kulturni život. Zaposleni u privredi i veliki broj u neprivrednim delatnostima rade u dve smene, tako da je samo jedna polovina u mogućnosti da slobodno raspolaže vremenom kada su institucije za kulturu otvorene za rad sa publikom.

Tabela 6

Struktura zaposlenih po delatnostima (stanje 31. IX 1968)

Delatnosti	Ukupno	Od toga žene
Industrija	89.872	32.069
Poljoprivreda	9.957	2.502
Šumarstvo	424	133
Građevinarstvo	42.314	4.870
Saobraćaj	33.350	5.899
Trgovina i ugostiteljstvo	50.496	22.714
Zanatstvo	25.106	4.551
Komunalna delatnost	8.404	1.639
Kultura i soc. delatnost	50.719	29.851
Društvene službe i državni organi	22.789	11.719

Izvor: Statistički godišnjak Beograda.

Izuzev organa uprave društvenih i državnih službi, svi zaposleni su, u pogledu slobodnog vremena u podređenom položaju. To, naravno, najviše pogađa skupine zaposlene u trgovini, građevinarstvu, uslužnim delatnostima i industriji, koje su u Beogradu najbrojnije.

LIČNI PRIHODI I OSNOVNE EKONOMSKE SKUPINE STANOVNIŠTVA

Već smo napomenuli da ekonomska moć porodice ima značajnu funkciju u nastajanju i razvijanju kulturnih potreba ličnosti. Pokušaćemo, na osnovu male analize kretanja visine ličnog dohotka zaposlenih i indeksa troškova života, da ukažemo kakav se uticaj ovog trećeg diskriminacionog faktora može očekivati na selektivnost stanovništva u kulturnom životu.

Broj domaćinstava se u skladu sa porastom broja stanovnika Beograda povećao u poslednjih 25 godina. No i pored apsolutnog povećanja, prosečna veličina domaćinstava pokazuje već stabilizovanu strukturu. Od 1948. godine prosečan broj članova domaćinstava za gradsko područje ostaje na istom nivou: 1948. — 2,6; 1953. — 2,8; 1961. — 2,7. Na prigradskom području grada domaćinstva su brojnija: 1953. — 3,9; 1961. — 3,8.

I pored ovih pokazatelja, popis strukture domaćinstava po broju članova otkriva neke pokazatelje koji imaju značajnu ulogu u društvenom životu i fizionomiji grada. Popis pokazuje da u gradu ima najviše samačkih domaćinstava

— 24,8%, dok su porodice sa dva (19,9%), tri (23,2%) i četiri (18,7%) člana skoro podjednako zastupljene. Veoma su retke porodice u gradu sa 8 i više članova. Ima ih 1.442 od ukupno 219.245.

Tabela 7

Domaćinstva prema izvorima prihoda

	Poljoprivredna	Mešovita	Nepoljoprivredna
Administrativno područje grada	9,7	6,8	83,5
Gradsko područje	0,6	8,0	97,4
Prigradsko područje	13,4	15,1	71,5
Ostala naselja	45,3	24,0	30,7

Izvor: Studija 1, str. 134.

Najveći broj domaćinstava na gradskom i prigradskom području ima izvore prihoda iz nepoljoprivrednih delatnosti. To u stvari znači da su upućena najvećim delom, — mogli bismo čak reći i isključivo —, na lični dohodak ostvaren iz radnih odnosa u gradu.

Statistički podaci prosečnih mesečnih prihoda porodica u Beogradu pokazuju da postoji značajna razlika u prihodima između manuelnih (radničkih) i nemanuelnih (službeničkih) porodica.

Struktura rashoda porodičnih budžeta pokazuje, međutim, razlike rasta neto ličnih dohodaka i stopa udela izdataka za kulturni život u porodičnom budžetu. Posmatranje indeksa kretanja ukupnog prihoda i rashoda za kulturni život pokazuje sledeće: prosečni mesečni prihod tročlane porodice radnika u kojoj je jedan član zaposlen, 1968. godine u odnosu na 1965. povećao se za 85%, porodice službenika za 84%. Za isti period izdaci (ovog tipa porodice) za kulturni život za radničku porodicu su porasli za 59%, a za službeničku za 10%.

Struktura rashoda pokazuje da službeničke porodice mnogo više troše za odeću, obuću i ishranu nego radničke porodice.

DANICA MOJSIN-TRAILOVIĆ

Tabela 8

Kretanje prosečnih ličnih prihoda radničkih i službeničkih porodica (kad je zaposlen jedan i dva člana) od 1965. do 1968. godine

	Prihodi tročlane porodice				Prihodi četvoročlane porodice	
	zaposlen samo 1 član radnička službenička	zaposlena 2 člana radnička službenička	zaposlen samo 1 član radnička službenička	zaposlena 2 člana radnička službenička	zaposlen samo 1 član radnička službenička	zaposlena 2 člana radnička službenička
1965.	795	1.038	973	1.255	886	1.071
1966.	1.173	1.519	1.371	1.617	1.204	1.392
1967.	1.188	1.760	1.613	2.004	1.316	1.578
1968.	1.476	1.920	1.694	2.257	1.242	1.731

Najviše sredstava za kulturni život iz ličnog budžeta odvajaju samci. Videli smo da su oni u tipu domaćinstava najbrojniji baš na užem gradskom području. Dok radničke i službeničke porodice sa jednim ili dvoje zaposlenih, za kulturni život izdvajaju prosečno mesečno od 1,9% do 5,5% od svojih ličnih mesečnih prihoda, samci (i radnici i službenici) izdvajaju od 9,5% do 18,9% od svoje mesečne plate. Interesantno je zapaziti da, iako u ukupnoj sumi sredstava manje troše na kulturni život, radničke porodice procentualno više daju od svoje plate za kulturu nego službenici.

Tabela 9

	Tročlana porodica				Četvoročlana porodica	
	porodica sa 1. zaposlenim		porodica sa 2. zaposlena		porodica sa 1. zaposlenim	
	radnička	službenička	radnička	službenička	radnička	službenička
1965.	32(4,0%)	48(4,6%)	32(3,2%)	32(2,5%)	21(5,5%)	28(2,6%)
1966.	49(4,1%)	32(2,1%)	37(2,5%)	36(2,2%)	67(3,1%)	42(3,0%)
1967.	52(4,3%)	52(2,9%)	43(2,6%)	52(2,5%)	42(3,1%)	41(2,6%)
1968.	51(3,4%)	53(2,7%)	53(3,1%)	44(1,9%)	39(3,1%)	58(3,3%)

Izdvajanje za kulturni život iz prosečnih mesečnih primanja

Prosečni rashodi, njihova visina i struktura trošenja pokazuju relativno stabilan odnos učešća izdataka za kulturu u porodičnom budžetu za sve istraživane tipove porodica.

Iako je u prosečnom ličnom dohotku zabeležen porast u poslednjih pet godina (gotovo za pet puta), ipak treba reći da je on mnogo sporije rastao za pojedine kvalifikacione i obrazovne grupacije. Najmanji porast zabeležen je u pojedinim granama industrije, komunalnim delatnostima, zanatstvu i građevinarstvu. U ovim delatnostima, prosečan lični dohodak po zaposlenom u 1968. godini kretao se od 706 dinara do 970 dinara. Najviše lične dohotke u istoj godini imali su zaposleni u kulturnoj i socijalnoj delatnosti (prosečni dohodak je iznosio 1.175 dinara) i društvenim i državnim organima (prosečni lični dohodak je iznosio 1.326 dinara).

Podaci iz 1969. godine¹⁶⁾ pokazuju da postoji veliki raspon u ličnim dohocima, što je značajan indikator društvene raslojenosti stanovništva i ukazuje na veliku pojavu siromašnih slojeva, koji na osnovu primanja iz radnog odnosa ne mogu da obezbede minimum sredstava neophodnih za normalnu reprodukciju radne snage, a o sredstvima za kulturni život da i ne govorimo. Godine 1969. u gradu je 9.621 radnik primao minimalni lični dohodak od 450 din. mesečno; 34.628 radnika primalo je mesečno od 401 do 600 dinara; 63.780 radnika od 601 do 800 dinara. Radnici do 800 din. čine 32% od ukupnog broja zaposlenih. Ni lični dohoci od 801 do 1.000 dinara — a njih prima 63.188 — radnika — ne mogu pokriti svakodnevne potrebe ni najmanje porodice (od 3 člana). Mogli bismo da zaključimo da 51,35% radnika koji primaju platu do 1.000 dinara mesečno teško da mogu u svom ponašanju ispoljiti neke potrebe višeg reda, sem potreba za održanjem životne egzistencije. Kad tome dodamo činjenicu da su oni uglavnom nastanjeni u radničkim četvrtima, divljim i nehigijenskim naseljima, onda se konture značajne socijalne raslojenosti jasno ocrtavaju kao jedan od najvažnijih faktora, koji ima izrazito negativno dejstvo na optimalni zahtev o demokratizaciji kulturnog života i prava svih građana Beograda na autentično kulturno stvaralaštvo.

¹⁶⁾ Studija 4, str. 31—33.